

Nurullayev Xasan To‘xtayevich
Qarshi davlat texnika universiteti
Xorijiy tillar kafedrası dotsenti
Email: khasan.nurullaev@gmail.com

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING ANTROPOSENTRIK TAHLILI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada nemis va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklar antroposentrik jihatdan tahlil etilgan, har ikki tildagi kundalik turmush tarzi, milliy kiyim-kechaklar hamda diniy sohaga oid frazeologizmlar chog‘ishtirma aspektda o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *frazeologik birlik, antroposentrik tahlil, lingvomadaniy, lingvomadaniyat, chog‘ishtirma tahlil, kognitiv tahlil.*

Nurullayev Khasan Tukhtayevich
Karshi State Technical University
Associate Professor of the Department of Foreign languages

ANTHROPOCENTRIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES

Abstract: *This article analyzes phraseological units in German and Uzbek from an anthropocentric perspective, and studies phraseologisms related to everyday life, national clothes, and the religious sphere in both languages from a comparative perspective.*

Keywords: *phraseological unit, anthropocentric analysis, linguocultural, linguoculture, comparative analysis, cognitive analysis.*

Нуруллаев Хасан Тухтаевич
Каршинский государственный технический университет
Доцент кафедры иностранных языков

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье анализируются фразеологические единицы немецкого и узбекского языков с антропоцентрической точки зрения, а также изучаются фразеологизмы, связанные с повседневной жизнью, национальной одеждой и религиозной сферой в обоих языках с сопоставительной точки зрения.

Ключевые слова: фразеологическая единица, антропоцентрический анализ, лингвокультурологический, лингвокультура, сопоставительный анализ, когнитивный анализ.

Kirish

Jahon tilshunosligida tarkibida inson tana a'zolari nomi ishtirok etgan frazeologizmlar maxsus o'rganilmoqda, zero ular inson bilan bevosita bog'liq va muayyan madaniy belgilarga egadir. Somatik frazeologizmlar, odatda, emotsional va milliy-madaniy o'ziga xosliklarni, shuningdek, kishilarning turli harakatlarini ifodalash uchun xizmat qiladi va o'zida verbal muloqotning an'anaviy simvolikasi hamda keng tarqalgan milliy urf-odatlar, marosimlarni mujassam etadi. Keltirilgan holatlar tadqiqot uchun tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi, chunki madaniyatlararo muloqotlar jadal rivojlanayotgan bugungi kunda til birliklari, xususan, frazeologizmlar tarkibidagi madaniy belgilarni aniqlash zarurati yuzaga kelgan.

Adabiyotlar tahlili

O'zbek tilida frazeologik birliklar inson omili bilan bog'liq holda A.Isayev, Sh.R.Usmonova, Sh.O.Nazirova, H.Z.Alimova, U.M.Rashidova, X.X.Xomidov ishlarida, nemis va o'zbek tillari doirasida frazeologizmlar M.E.Umarxo'jayev, Sh.S.Imyaminova, A.A.Yaxshiyev, Z.Y.Sadiqov, G.M.Umarjonova kabi tilshunoslar tomonidan o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tilshunoslik sohasida bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlarda til va inson o'rtasidagi munosabat faol o'rganilmoqda. Til va madaniyat, til va etnografik guruhlarining o'zaro munosabatlari lingvistik hamda frazeologik tadqiqotlarning obyekti sifatida e'tirof etilmoqda. Bir qarashda, OLMda inson tasviri umumiylik kasb etadigandek ko'rinsa-da, FBlarda milliy va madaniy o'ziga xosliklar ko'zga tashlanadi. Zamonaviy tilshunoslik lisoniy hodisalarni inson bilan bog'lab o'rganishni nazarda tutar ekan, lingvomadaniy hamda antropotsentrik tadqiqotlar ko'lami kengaymoqda. Mazkur maqolada chog'ishtirma, kognitiv-semantik, komponent, lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar

Insonlarni hayvonlarga o'xshatish natijasida hosil bo'lgan tasvirlar ham o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Hayvonlardagi ramziy xususiyatlarning insonga ko'chirilishi ularning kishilar hayotidagi o'rniga bog'liq bo'lib, bu ma'lum bir geografik makon doirasida yuzaga keladi. Masalan, nemis tilidagi *Augen haben wie ein Luchs*, *Ohren wie ein Luchs haben* "juda ziyrak, sezgir" frazeologik birligi chuqur va qalin o'rmonda yashaydigan (misol uchun, Schwarzwald – qora o'rmon) mahalliy aholi orasida ko'p qo'llanadi. Ma'lumki, Germaniya o'rmonlarga boy, german qabilalari qadimdan o'rmonli hududlarda yashaganlar. Shu bois, juda ziyrak kishilar silovsinga (*Luchs*) qiyos qilinadi.

O'zbek tiliga taqqoslar ekanmiz, o'zbek tilida ko'zi o'tkir kishilarga nisbatan "kalxat ko'z", "burgut ko'z", "qirg'iy ko'z" frazeologizmlari

qo‘llaniladi. Etalonlarning turlicha bo‘lishida nemis va o‘zbek xalqining yashash sharoitlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, o‘zbek xalqi o‘tmishda asosan chorvachilik va dehqonchilik bilan shug‘ullangan va biz yashagan hududlarda qirg‘iy, burgut, kalxat kabi qushlar ko‘p uchraydi. Shu sababli mazkur qush nomlari FBlar tarkibiga kirgan va konnotativ ma’no kasb etgan.

O‘zbek tilidagi FBlarning aksariyat qismi xalqning uzoq o‘tmishidagi faoliyat turlari bilan bog‘liq, chunki o‘zbek xalqi o‘z o‘tmishi davomida turli xil iqtisodiy, tarixiy hamda siyosiy shart-sharoitlarda yashagan.

Tadqiqotlarimiz davomida chorvachilik sohasiga oid SFlar mavjudligi aniqlandi. Hushyor va biror narsa payida yurgan kishi ma’nosida qo‘llanuvchi *quloqlarini ding qilmoq, qulog‘i ding, qulog‘i ding bo‘lmoq (tikkaymoq)* frazeologizmlari biror sharpani sezib, quloqlarini tik holatga keltirgan otning harakatlari negizida shakllangan. Misol: *Hasanalining quloqlari tikkayib, o‘rnidan turdi, ko‘zi olalangan edi. A. Qodiriy, O‘tgan kunlar* [6; 372-b.].

O‘zbek tilining izohli lug‘atida *qamchi* leksemasiga ot-ulovni urib yurishga undash uchun ishlatiladigan dastali, ko‘pincha qayish tasma shaklidagi asbob, deya ta’rif berilgan [6; 234-b.]. Yilqichilik sohasiga oid mazkur so‘z o‘zbek tilidagi SFlarda uchraydi. O‘zbek tilidagi *qamchisidan qon tomgan (tomadi)* frazeologik birligi juda ham zolim, shafqatsiz kishilarga nisbatan ishlatiladi. Misol: *Qamchisidan qon tommagan boy boy emas. B. Rahmonov, Bahor arafasi* [6; 234-b.]. Shuningdek, qamchiga o‘xshatib chiroyli o‘rilgan uzun sochlarni tavsiflovchi *qamchi soch* frazeologik birligi mavjud. Misol keltiramiz: *Shohida bo‘lsa, uzun qamchi sochlarini ko‘kragiga tashlab, ro‘paramga o‘tirdi-da, tevarak-atrofga zavq bilan nazar tashlay boshladi. M. Jabborov, Sevinch yoshlari* [3; 548-b.].

Nemis xalqining an’anaviy hayot tarzida ovchilik muhim ahamiyat kasb etganligi va buning nemis tili frazeologik zahirasida ham o‘z aksini topganligini ko‘rishimiz mumkin. *Eine feine Nase haben “sezgir, ziyrak bo‘lmoq”* frazeologizmining kelib chiqishi ovchilik sohasiga oid leksikaga borib taqaladi va ko‘p narsaning farqiga boradigan hamda ziyrak kishilarga nisbatan ishlatiladi. Ma’lumki, ov paytida ovchi it iz olishi uchun juda yaxshi xususiyatlarga ega

bo'lishi kerak. Aynan shu jihat frazeologizm ma'nosi shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Misol keltiramiz: *Die Dorfleute, dassind schlaue Leute, die haben eine gute Nase für alles, was Geld einbringt... Waggerl, Brot 47 [1; 527-b.].* - Qishloq odamlari pul keltiradigan narsalarning farqiga boradigan aqlli odamlardir (X.N.).

Die Haut über die Ohren ziehen "go'sxo'r qilmoq, firib bermoq" frazeologik birligi hunarmandchilik sohasiga oiddir. SF paydo bo'lishida mo'ynaga ishlov berish jarayoni, aniqroq tavsiflaydigan bo'lsak, mo'ynado'zlar tomonidan ovlangan hayvonning terisini boshi orqali shilib olishga mo'ljallangan uskuna ishlash jarayoni asos bo'lgan [188]. Frazeologizm biror bir kishiga zarar berish, uni aldash yoki chuv tushirish ma'nosini bildiradi.

Die Zügel [fest] in der Hand halten/ haben "jilovini qo'lga olmoq" hamda *Scheuklappen vor den Augen haben* "ko'zi ko'r, qulog'i kar bo'lmoq, ko'z yummoq" SFlarida yilqichilik sohasiga oid *die Zügel-yugan* va *Scheuklappen-ko'zpana* (hurkovich ot yon-atrofga qaramasligi uchun yuganga biriktiriladigan ot abzali) so'zlari ishtirok etgan. Shuningdek, *die Ohren spitzen* "quloqlarini ding qilmoq", *die Ohren hängen lassen* "qovog'ini osiltirmoq" frazeologizmlari ham otlarning tabiiy harakatlari timsolida shakllangan.

Ta'kidlash lozimki, tahlilga tortilgan SFlar orasida milliy kiyim-kechak nomlari ham mavjud. To'n yoki chopon o'zbek xalqining milliy kiyimi bo'lib, bo'yi uzun, oldi ochiq, pastki qismi tizzagacha tushib turadi. O'zbek tilidagi *bo'yiga qarab to'n bichmoq* frazeologik birligi kishilarning imkoniyat va xususiyatlari, jamiyatdagi tutgan o'rni, nufuziga qarab baho berilishini bildiradi.

Yelkasi chopon ko'rmagan frazeologik birligi ham ko'chma ma'noda iqtisodiy imkoniyatlari past bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Urf-odatlarimizga ko'ra hurmat namunasi sifatida yoki quda-anda bo'lganda to'y marosimlarida kishining yelkasiga to'n yopish odati mavjud. Shu bois, mazkur frazeologizm izzat-hurmat ko'rmaslik mazmunida ham qo'llanilishi mumkin. *Teri to'nini ters kiyib olmoq (choponini teskari kiymoq, to'nini teskari kiymoq)* SFlari biror kishiga qasdlashib, o'jarlik qilish mazmuniga ega.

Do‘ppi o‘zbek xalqining milliy bosh kiyimidir, shu sababli ushbu kiyim-bosh ishtirok etgan SFlarni ham milliy-madaniy xususiyatlarga ega deyish mumkin. Amalga oshirilishi kerak bo‘lgan biror ishni keragidan ortiq, zarar keltiradigan darajada bajarishni *do‘ppisini ol desa, kallasini olmoq, bo‘rk ol” desa (...), bosh olmoq* frazeologizmlari tavsif etadi. Misollar: *Hoy Juman, “Do‘ppisini ol” desa, sen ham xo‘p kalla olasan-da. Bechora bolalarni issiq inlaridan quvib chiqarganlaring ham yetar. M. Ismoil, Farg‘ona tong otguncha [7; 62-b.]. Bilamiz, “Bo‘rk ol” desa, bosh olmoq, pashshadan fil yasamoq – politsiyaning suygan metodi. Oybek, Nur qidirib [7; 62-b.].*

O‘zbek madaniyatida belbog‘ o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Belbog‘ o‘zbek uchun nomusga, orga ega ekanlikni ifodalaydi. *Belida belbog‘i bor* frazeologizmi ishonso bo‘ladigan, orli, nomusli, mard yigitlarga nisbatan, *belingda belbog‘ing bormi?* frazeologizmi esa “yigitlik g‘ururing bormi?” mazmunida qo‘llaniladi. Misol: *[Xonzoda G‘ofurga:] Belingda belbog‘ing bormi? Qanday sharmanda, xudo urgan erkaksan? Xotining boy bilan o‘ynashadi-yu, bilib turib, indamay kelasan-a? Xamza, Boy ila xizmatchi 3; 220-b.].*

O‘zbek frazeologiyasida an‘ana va marosimlarni tavsiflaydigan somatik frazeologimlar mavjud. *Boshini bog‘lamoq* iborasi yigit yoki qizni unashtirib qo‘yish mazmuniga ega, *og‘iz bog‘lar* frazemasi esa to‘y qilish haqida qiz tomonning roziligini olish uchun o‘tkaziladigan unashtirish marosimini ifoda etadi. Shu bilan bir qatorda, bolalik chog‘laridayoq unashtirib qo‘yish ma‘nosiga ega *quloq tishlash (qulog‘ini tishlab qo‘ygan)*, nikohning ertasi kuni ko‘rmana bilan kelin ko‘rish marosimini ifodalovchi *yuz ko‘rar*, oilada kim bosh bo‘lishini aniqlash maqsadida o‘tkaziladigan an‘anani ifoda etuvchi *oyoq bosish* kabi SFlar ham shular jumlasidandir.

Qo‘l olmoq frazeologik birligining bir nechta ma‘nosi bor. Birinchidan, frazeologizm qo‘l olib ko‘rishishni, ikkinchidan esa, ustozidan oq fotiha olishni bildiradi. Xurofiy odatlarni bildiruvchi *qo‘l olmoq, qo‘l bermoq* kabi SFlar ham mavjud. *Ko‘z tegmoq* iborasi ham xurofiy qarashlar samarasi bo‘lib, “kimningdir yomon ko‘z bilan, suqlanib qarashi natijasida og‘rib qolmoq, ziyon yetmoq”

mazmunida qo'llaniladi. *Yomon ko'z xurofiy tushunchaga ko'ra, ziyon-zahmat, musibat keltiruvchi nazar, qarash. Misol: Lutfiniso dam o'tmasdan kelib "yomon ko'zdan saqlasin" uchun, isiriq tutattirar goh qizini quchib yig'lar edi. Oybek, Qutlug' qon [3; 445-b.].*

Ikki kishi orasidagi tajriba va salohiyat borasidagi farqning kattaligini *qo'liga suv quya olmaydi* frazeologizmi tavsif etadi. Xalqimizda "suv kichikdan" qabilidagi naql bor-ki, bunda kichiklar kattalarning qo'liga suv quyishi lozimligi nazarda tutiladi. Frazeologizm ushbu odatga ko'ra shakllangan.

Sochini supurgi qilmoq va qo'llari kosov, sochi supurgi SFlari o'zini ayamaskan ro'zg'ordagi barcha yumushlarni qiladigan, qo'l-oyog'i chaqqon bekalar obrazini gavdalantiradi. Misol: *Sizni deb qo'lim kosov, sochim supurgi bo'lsa-yu, hali sizdan kelgan gap shumi? A.Muxtor, Davlat qoralovchisi [4; 589-b.].*

Tadqiqotimiz davomida milliy musiqiy asboblarning nomi ishtirok etgan SFlarni tahlilga tortdik. Childirma yog'och chambarga teri qoplab tayyorlanadigan musiqiy asbobdir. Childirmaga raqs tushishda oyoq harakatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, *childirmaga oyoq tashlamoq* frazeologizmi izmi bilan, tartib-qoidaga ko'ra ish ko'rishni ifodalaydi. Biror kishining och qolib, qorni quldurashi nog'ora tovushiga qiyoslanadi (*qorni nog'ora chalmoq*). Nog'ora ham milliy musiqiy asbobdir. Xalqimizning biror bir to'y-hashami nog'ora sadosisiz o'tmaydi. Zero, *to'ydan keyin nog'ora, to'ydan oldin nog'ora chalmoq* frazeologizmlari to'y va nog'ora uyg'unligida shakllangan. Misol: *Qodir rais kun bo'yi yelib-yugurib tuz tatigani yo'q, qorni nog'ora chalyapti. Zig'ir yog' dimog'ini qitiqlaydi. O'rni bo'lganda, korsonni ochib, bir osham og'ziga tashlab olgan bo'lar edi [12; 5-6-b.].*

Kurash o'zbek xalqiga xos bo'lgan milliy sport turlaridan biri hisoblanadi va uch ming yillik tarixga ega [8; 794-b.]. Kurashda yengish uchun raqibning yelkasini yerga tekkizish kerak bo'ladi. Kurashda doim yenggan polvonlarga nisbatan *yelkasi yerga tegmagan* iborasi qo'llaniladi. Shuningdek, iboraning "doim g'alaba qozonadigan, juda kuchli" ko'chma mazmuni ham bor. Misol: *Asakalik*

mashhur qimorboz Qulmatqora “to‘rtolchilarning” yelkasi yerga tegmagan ko‘ziri edi. A. Muxtor, Opa-singillar [5; 49-b.].

Nemis tilida bo‘lgani kabi o‘zbek tilida ham diniy sohaga oid SFlar ko‘p. Quyida ularni tahlil qilamiz.

Qo‘lini halollamoq frazeologizmi o‘g‘il bolani sunnat qilishni ifoda etadi. Ushbu odat barcha musulmon xalqlarida mavjud. Bola sunnat qilingandan so‘ng uning qo‘li halol bo‘ladi va u musulmon sanaladi. Misollarga murojaat qilamiz: *Buning ustiga o‘zlarining maktab yoshiga yetgan uch nafar o‘g‘illarining qo‘lini halollash kerak. Barot ishlasa, yonimga kirsas, uncha katta bo‘lmasa ham chog‘liqqina to‘y qilib beraman, deb mo‘ljallagandi.*

Hudo tirnoqdan qismoq frazeologizmi farzand ko‘rmagan kishilarga nisbatan aytiladi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “tirnoq” so‘zining ma’nolaridan biri “farzand, bola”, deya keltirilgan.

Kalima so‘zi musulmonlikka iqror bo‘lish uchun aytiladigan iborani ifoda etadi. *Tili kalimaga kelmaslik* frazeologik birligi kalimani keltira olmaslikni bildiradi. SFning tashqi ta’sir (qo‘rquv, hayrat va sh.k.) natijasida gapirolmay qolish kabi ko‘chma ma’nosi ham bor. Misol: *Otangizning ham tillari burro edi. Lekin moddasini moddasiga to‘g‘irlab qo‘yganimda, tili kalimaga kelmay qolgan edi. S.Anorboyev, Oqsoy [3; 298-b.].*

Kelib chiqishi nemis xalqining diniy e’tiqodlariga borib taqaladigan SFlar mavjud. O‘rta asrlarda nemis madaniyatida soqol erkaklik nomusi ramzi hisoblangan. *Beim Barte des Propheten!* “qasamyod qilmoq” – frazeologik birligi soqolini o‘rtaga qo‘yib qasam ichish mazmunini bildiradi, iborada *Prophet* (Payg‘ambar) so‘zi ishtirok etgan.

Man reicht den kleinen Finger, und er nimmt die ganze Hand; Wenn man ihm den kleinen Finger reicht, nimmt/ will er gleich die ganze Hand “gadoga choriq bersang, yamoqligini ham tilar” frazeologizmlaridagi metaforik tasvirning shakllanishi 1541-yilga borib taqaladi [9; 103-b.]. SF o‘zgalarning yaxshiligidan, ularning oq ko‘ngilligidan o‘z manfaati yo‘lida foydalanadigan odamlarga nisbatan qo‘llanadi va ular shaytonga qiyoslanadi.

Xristian dinida kechirilmas, katta gunohga nisbatan *eine Sünde wider den [Heiligen] Geist* “gunoh qilmoq” frazeologik birligi qo‘llanadi. Bunday gunoh kechirilmaydi va abadiy najot topmaydi, degan qarashlar mavjud [10]. Misol: *Die Zurücknahme der Kultur in den materiellen Produktionsprozess ist unausweichlich. Wir müssen ... lernen, diese Zurücknahme nicht länger als Sünde wider den Geist zu verstehen* [11]. - Madaniyatni moddiy ishlab chiqarish jarayoniga jalb qilish muqarrar holatdir. Biz bu xulosani katta xato, deb tushunmaslikni o‘rganishimiz lozim (X.N.).

Nemis tilidagi *Gott auf [den] Knien danken können, dass...* “Yaratganga shukur qilmoq, shukronalik keltirmoq” frazeologik birligi xristian dinida cherkovda tiz cho‘kkan holda turish holatidan kelib chiqqan va yaratganga shukronalik keltirish mazmuniga ega. *Du kannst Gott auf Knien danken, dass nichts Schlimmeres passiert ist* [1; 414-b.]. - Hech qanday yomon narsa sodir bo‘lmaganligi uchun Yaratganga shukur qilishing lozim (X.N.).

Kelib chiqishi xristianlarning muqaddas kitobiga borib taqaladigan *[wie] im Abrahams Schoß* “ishonchli, bexavotir, xavfsiz joyda” frazeologik birligi xavfsizlik va saodat kafolati mazmuniga ega. SFning paydo bo‘lishi esa “Boy odam va Lazar” masalidagi Lazarning Ibrohim payg‘ambarning quchog‘iga olib borilish voqeasi bilan bog‘liq [102; 29-b.]. *Bei mir bist du sicher wie im Abrahams Schoß* [1;28-b.]. - Sen menikida ishonchli va bexavotir joydasan (X.N.).

Nemis va o‘zbek tillaridagi frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlarini ifodalashda denotativ aspekt muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Mazkur SFlar tarkibidagi xalqning o‘tmishi, turmush sharoitlari, e’tiqodi, urf-odatlar, an’analari, inonchlari, tarixiy va diniy-mifologik nomlar, geografik nomlar, milliy kiyim-kechak nomlari, milliy taom nomlari, milliy musiqa asboblari nomlarini aks ettirgan denotatlar milliy ma’lumotni saqllovchi hisoblanadi. Biroq milliy-madaniy konnotatsiya SFlarning umumiy mazmunida yoki bilvosita, ya’ni etalon yohud steriotiplar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lishi ma’lum bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. Elektron resurs: <https://www.redensarten-index.de>.
2. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. (rahbar) va boshq. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80.000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J.I. O'zR FA Til va adabiyot instituti. –Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. –680 b.
3. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. (rahbar) va boshq. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80.000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J.II. O'zR FA Til va adabiyot instituti. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. –672 b.
4. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. (rahbar) va boshq. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80.000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J. III. O'zR FA Til va adabiyot instituti. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. –688 b.
5. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. (rahbar) va boshq. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80.000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J. IV. O'zR FA Til va adabiyot instituti. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. –608 b.
6. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. (rahbar) va boshq. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80.000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J.V. O'zR FA Til va adabiyot instituti. –Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. –592 b.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. –Toshkent: O'qituvchi, 1978. –407 b.

8. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. –Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000. –879 b.
9. Franck S. Sprichwörter, Schöne, Weise, Herrliche Klugreden, vnnd Hoffsprüch. –Franckenfurt am Meyn: Egenolff, 1541. –211 S.
- 10.Sünde wider den Heiligen Geist. Elektron resurs. https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCnde_wider_den_Heiligen.
- 11.Wikipedia. Die freie Enzyklopädie (Elektron manba). <http://de.wikipedia.org>.
- 12.To‘lqin Hayit, Halovat. Elektron resurs. <http://press.natlib.uz/ru/edition/download?id=52112>.